

Лапбаева С.Ш., Сатаев С.А.,
Андыбаева Г.Т.

**Таза экологиялық өнімдерді
өндіруде экологиялық
шығындардың басқару есебін
жетілдіру мәселелері**

Таза экологиялық өнімдерді өндіруде экологиялық шығындарды басқару есебінің мәселелерін арттыру үшін тиімді ұсыныстар жасалды. Сонымен қатар экологиялық таза өнімді өндіру барысында, өнімге деген сұраныс пен қажеттілікті жетілдірудің басты шарттары қарастырылды. Экологиялық есептің түрлі модельдері мен экологиялық шығындарды есепке алудың әдістері ұсынылып отыр. Өйткені экологиялық есеп өте қажет, ол қоршаған ортаны сақтау, қазіргі таңда және болашақта өндірістердің экономикасын дамытудың өмірлік циклын және халықтың өмірлік кезеңін қамтамасыз ету мәселелерінің шешілуін қамтамасыз етеді. Атап айтқанда, экологиялық қауіпсіз технологияларды пайдалану мақсатында ұлттық қауіпсіздік үшін, таза тамақ өнімдерін өндіруге ерекше назар аударылып, сондай-ақ, қоршаған ортаға байланысты ауылшаруашылығының таза өнімдерінің экологиялық есебін толықтай жетілдірудің басты мақсаттары қарастырылды.

Экологиялық шығындарды басқарудағы басқару есебінің дұрыс ұйымдастырылуы мен экологиялық есептің негізіне нақты сипаттамалар беріліп, қазіргі кезеңдегі ең ахуалды проблемалары аталып өтті. Сондай-ақ, біздің елімізде табиғатты қорғау қызметіне байланысты экологиялық басқару есебін реттеуді және экологиялық шығындарды тиімді басқаруға арналған негіздемелер берілді.

Түйін сөздер: экологиялық шығындар, инвестор, экологиялық есеп, экотиімділік, экологиялық менеджмент, таза өнім.

Lapbayeva S.S., Satayev S.A.,
Andybayeva G.T.

**Problems of management
accounting improvement of
the environmental costs in
the production of eco-friendly
products**

The article suggests the ways to improve the management accounting of environmental costs in the production of eco – friendly products. At the same time it was considered the main task of demand and need improving for products in the manufacture of environmentally friendly products. Also, the methods for the integration of environmental costs and the various models of environmental accounting are offered. Because, today environmental accounting is badly needed, as it provides a solution to the problems associated with the environment, life cycle of production of the economy nowadays and in the future, also the problems of ensuring of population's life period. In particular, for the national security in order to use environmentally sound technology the special attention is drawn to the production of organic food, it has also been considered the main task of environmental accounting improvement of ecologically friendly agricultural products in relation to the environment.

Key words: environmental costs, investor, environmental accounting, ecoprofitability, environmental management, eco-friendly product.

Лапбаева С.Ш., Сатаев С.А.,
Андыбаева Г.Т.

**Проблемы совершенствования
управленческого учета
экологических издержек
при производстве
экологически
чистых продуктов**

Были предложены пути совершенствования управленческого учета экологических издержек при производстве экологически чистых продуктов. Наряду с этим были рассмотрены главные задачи совершенствования спроса и необходимости на продукцию при производстве экологически чистого продукта. Вместе с тем предлагаются методы учета экологических издержек и различные модели экологического учета, обеспечивающие решение проблем, связанных с охраной окружающей среды, жизненным циклом развития экономики производств на сегодняшний день и в будущем, также проблем обеспечения жизненного периода населения. В частности, для национальной безопасности в целях использования экологически безопасной технологии особое внимание обращается на изготовление экологически чистых продуктов питания, также были рассмотрены главные задачи совершенствования экологического учета экологически чистой сельскохозяйственной продукции по отношению к окружающей среде.

Ключевые слова: экологические издержки, инвестор, экологический учет, экорентабельность, экологический менеджмент, экологически чистый продукт.

**ТАЗА ЭКОЛОГИЯЛЫҚ
ӨНІМДЕРДІ ӨНДІРУДЕ
ЭКОЛОГИЯЛЫҚ
ШЫҒЫНДАРДЫҢ
БАСҚАРУ ЕСЕБІН
ЖЕТІЛДІРУ
МӘСЕЛЕЛЕРІ**

Қазақстан Республикасының 2007-2024 жылдарға арналған тұрақты дамуға көшу тұжырымдамасында жаңа және экологиялық қауіпсіз технологияларды пайдалану арқылы – өмір сүру сапасының деңгейін арттыруға ерекше мән берілген. Атап айтқанда, ел экономикасына жоғары технологияларды белсенді енгізу нәтижесінде экономикалық жетістіктерге, ресурстарды пайдалану тиімділігін арттыруға, экологиялық қауіпсіз технологияларды пайдалануға, сондай-ақ ұлтты сауықтыру үшін тамақ өнімдерін қатаң бақылауға, халықтың жан басына шаққандағы табиғи шырындар мен сүт өнімдерін ұлғайтуға, ішкі нарықтағы тамақ өнімдерінің сапасын бақылауды күшейтуге ерекше көңіл бөлу қажеттілігі айтылған [1].

ТМД мемлекеттерінде, оның ішінде Қазақстан Республикасында әзірге отандық экологиялық өнім өндірісінің құрылымы әлсіз дамыған: себебі мұнда қаражат, өндіріс қуаты жетіспейді және мемлекет тарапынан қолдау әлі де әлсіз болып отыр. Дегенмен де, экологиялық таза өнімге қоғам тарапынан сұраныстың өсуіне бұл саланың болашағы зор екендігін көруімізге болады. Сондықтан да, болашақта бұл саланың қарқынды дамуында экологиялық таза өнімдерінің шығындарын тиімді, әрі дұрыс басқару есебін ұйымдастыру маңызды роль ойнап отыр.

Осыған орай, экологиялық есеп, экологиялық басқару есебі, экологиялық таза тамақ өндірісі, экологиялық таза технология, экологиялық шығындарды дұрыс басқаруға, сапа және бәсекеге қабілеттілік мәселелерін зерттеуге көптеген отандық және шетелдік ғалым-ізденушілер үлес қосты. Олардың ішінде отандық ғалымдардан: Р.А. Алшанов [2], К.Т. Тайгашинова [3], С.А. Сатаев [3], С.Ш. Лапбаев [3], Б.Е. Рустембаев [4], С.С. Сатубалдин [5], С.Д. Тажибаев [6] еңбектерінде қарастырылған. Шетелдік ғалымдардың еңбектерінде экологиялық таза өнім шығындарын басқару есебі нақтырақ бейнеленген. Олардың қатарына мына авторларды жатқызуымызға болады: А.И. Белаусов [7] Р. Штайнер [8], И.С. Голошевская [9], Р. Грей [10], Р. Адамс [11], О.И. Васильчук [12], А.Ю. Петрова [12], Р. Энтони [13].

Экологиялық есеп түсінігі әлі экономикалық-экологиялық теория мен тәжірибеде кешенді қалыптасқан білім жүйесі ре-

тінде толық түсінік пен логикалық қорытындыға ие болған жоқ. Әрине, ол дербес экономикалық дәреже ретінде 20 жыл бұрын пайда болған басқарушылық есептің бір бөлігі болуы тиіс. Жаңа тәсілдемеге сай, есеп өзіне сәйкестендіру үрдістерін, экологиялық-экономикалық ақпараттың өлшемі мен байланыстарын біріктіру керек, солардың негізінде пайдаланушылар сәйкес басқарушылық шешімдерді қабылдаушы еді. Осылайша есептің дәстүрлі жүйесі аясында ақпараттық басқару базасының дербес қосалқы жүйесі бөлініп шығады, ол – экологиялық бухгалтерлік есеп.

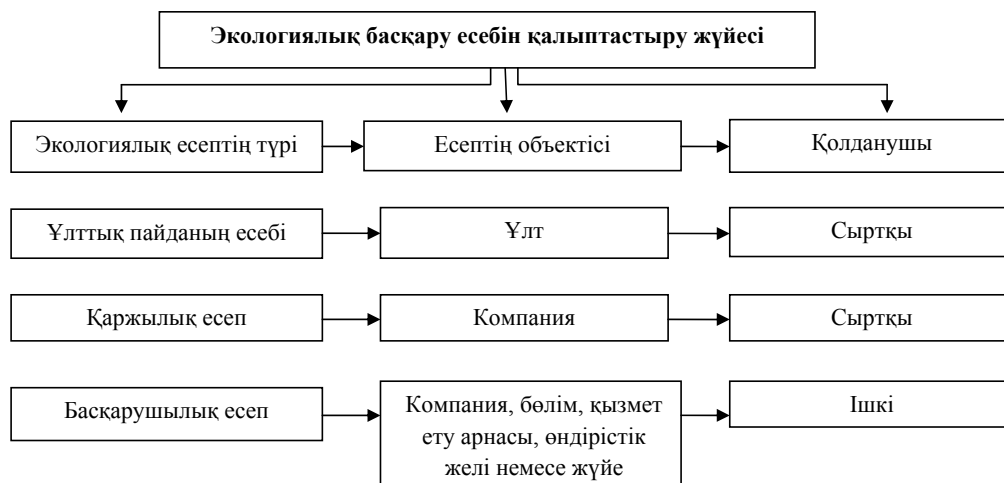
«Экологиялық есеп» («табиғат қорғау қызметінің есебі») терминіне әртүрлі авторлармен әртүрлі мағына беріледі. Ұлттық бухгалтерлік есеп деңгейінде табиғи ресурстарды физикалық қорларына жататын есеп ретінде, қоршаған ортаның тозуын бағалау мен табиғат қорғау шараларына тиісті шығындар мен сондай-ақ ЖІӨ-нің «жасыл» есебі ретінде түсіндіріледі. Кәсіпорындардың деңгейінде табиғат қорғау қызметінің есебі басқарушылық есеп әдістемесінің мәнмәтінінде, сыртқы есептеме беру мақсатында қаржылық есеп ретінде, сондай-ақ «шығындар-өнімдер» әдісі бойынша шикізаттың физикалық ағынын талдау ретінде пайдаланылуы мүмкін.

Басқару есебін экологияландырудың нақты анықтамасы арнайы әдебиетте келтірілмейді. Біздің ойымызша, басқару есебін экология саласындағы ғылым мен оның функциясы ретінде қарастыруға болады. «Ғылымды экологияландыру» түсінігі экология мәселелері мен білімнің басқа салаларына, яғни қазіргі жаратылыстану, техникалық және гуманитарлық пәндердің жүйесіне ену үрдісі ретінде қарастырылған. Осыған орай ғылым жүйесінде басқару есебінің экология саласындағы функцияларын ұсынуымызға болады.

Басқару есебінің экология саласындағы функциялары:

- экономиканың реттеу рөлін күшейту;
- шығындарды басқару жүйесін күшейту;
- табиғатты қорғау шараларын басқару мен менеджментін орындау;
- тиісті есептемені құрастыру міндеттілігі;
- қорғану шараларын қабылдау мүмкіндігі;
- қоғамдық қызығушылықты ұстану мен кәсіби міндеттерді орындау қажеттілігі;
- моральдық жауапкершілік;
- қауіп-қатерді бағалау.

Айтарлықтай осы мәселелердің ең маңыздылары қоршаған ортаның қазіргі жағдайымен байланысты және олар өте күрделі, әрқайсысы дербес шешілуі қажет (1-сурет).

1-сурет – Экологиялық есептің жүйесі

Демек, бухгалтерлік есепті экологияландыруды экологиялық шығындар мен міндеттердің жүйесіндегі сурет ретінде көрсетуге болады, оған қоса шаруашылық жүргізуші субъекттердің әлеуметтік, экологиялық, экономикалық нәти-

желері ретінде экоәділеттілік пен экотиімділікке жету мен бизнесті басқару мақсатында көрсетуге болады. Осындай түсіндірме, біздің ойымызша, «экологиялық есеп» түсінігінің мазмұнын анықтауға көмектеседі.

Бүкіл әлемде қоршаған ортаны қорғау үшін қойылатын талаптар артып келеді. Осыған орай басқарушылық экологиялық есепті ұйымдастыру өзектілігінің маңыздылығы жоғары.

Қазақстанда осы салаға қатысты зерттеулерді алғаш рет С. Сатубалдин жүргізген, ол табиғатты қорғау қызметінің есебін ұйымдастыруды ұсынды: «Экологиялық дағдарыс, есепте экологиялық мәселелерді дұрыс және нақты көрсету талаптарымен жұртшылық, инвесторлар мен бақылау органдарының тарапынан кәсіпкерлерге көрсетілетін қысымды анықтайды».

Табиғатты қорғау қызметінің есебін ұйымдастыруға С.Д. Тажибаев үлкен үлес қосты, ол осы салада басқару есебін айқындау үшін «шоттарды» ұсынды.

Өкінішке орай, біздің еліміздің Қаржы министрлігі табиғатты қорғау қызметінің басқарушылық есебін ұйымдастыру жөніндегі бұл ұсыныстарды қабылдаған жоқ, бірақ сол жылдары (2000 ж.) табиғатты қорғау қызметінің басқарушылық есебін құру бойынша әзірленген әдістемесінің маңыздылығы ерекше болды. Сонымен қатар, заманауи жағдайларда бухгалтерлік есеп пен есеп берудің қолданыстағы жүйесінің салықтар мен төлемдерден басқа, экологиялық шараларды айқындайтын көрсеткіштері жоқ. Бірақ, қоршаған ортаны қорғау мақсатында жүргізілетін, алдын ала анықталған экологиялық шығындар кез келген компанияның қызметінде болады. Табиғатты қорғау қызметіндегі шығындар есебін айқындау үшін арналған баптар жоқ. Оның себебі экологиялық есеп әдістемесінің жоқтығы болып табылады.

Дәстүрлі өндірістік есеп табиғатты қорғау қызметінің шығындарын көрсетпейді және олардың сыныптамасы қарастырылмаған. Осыған орай, біздің елімізде әрбір компаниямен жүзеге асырылатын экологиялық зиянды өтеуге қатысты табиғатты қорғау шығындарын есепке алу жөніндегі ақпарат жоқ. Экологиялық есеп мәселесіне тек ұлттық деңгейде ғана емес (әсер ететін факторларды ескере отырып таза ЖҰӨ мен өзге де макроэкономикалық көрсеткіштерді алуға тырысу), сонымен қатар концерндер мен жеке ұйымдар деңгейінде де үлкен қызығушылық танытылып отыр. Бұл саланы дамыту шет елдерде өткен ғасырдың 70 жылдарынан бастап жүргізіле бастады және қазіргі таңда экологиялық есептің түрлі модельдері мен экологиялық шығындарды есепке алудың әдістері ұсынылып отыр [14].

Экологиялық есеп өте қажет, ол қоршаған ортаны сақтау, қазіргі таңда және болашақта

өндірістердің экономикасын дамытудың өмірлік циклын және халықтың өмірлік кезеңін қамтамасыз ету мәселелерінің шешілуін қамтамасыз етеді.

Біздің елімізде экологиялық есепті кеңінен дамыту үшін табиғатты пайдалануды, экологиялық менеджментті басқару мәселелері бойынша мемлекеттің рөлін күшейту, тауар өндірушінің шаруашылық қызметінің экологиялық нәтижелерін қаржы нәтижелерімен байланыстыру үшін экологиялық есепті ұйымдастыру мақсатында экология жөнінде қаржы есебінің халықаралық стандарттарын әзірлеу қажет.

Ұйымдарда экологиялық есептің енгізілуі қоршаған ортаға тигізілетін жағымсыз ықпалды төмендету жауапкершілігін арттырады, кәсіпорын пайдасының өсуіне, беделін арттыруға, инвестицияларды тартуға, несиелерді ұсынуға, объектілерді жекешелендіруде экологиялық мәселелердің уақытында шешілуіне, тұрақты дамудың артуына ықпал етеді.

Бүгінгі күні экологиялық есепті ұйымдастыру үшін қаржы есебінің стандарты жоқ, экологиялық есеп есептік жұмыстың негізі ретінде құрылмайды. Қажетті ақпараттың жоқ болуы қазіргі және болашақ кезеңде, жұртшылықпен, экологиялық зиянды өтеу жөнінде жергілікті органдармен шешімдерді қабылдау барысында елеулі кедергі болып табылады.

Өкінішке орай, шоттардың бұрынғы және қазіргі Үлгілік жоспарында экологиялық шығындардың есебі үшін шоттар қарастырылмаған. Сонымен қатар, қаржы есебінің халықаралық стандартында экологиялық шығындардың есебін ұйымдастыру үшін стандарт қарастырылмаған. Бүгінгі күні экологиялық шығындарды айқындау үшін стандарт әзірлеу қажет.

№2 «Қорлар» стандарты экологиялық шығындарды топтастырмайды. Экологиялық есептің негізінде алынатын ақпарат, атқарылған жұмыстардың табиғи ортаға тигізетін ықпалының дәрежесін бағалауға мүмкіндік беретін маңызды, пайдалы құрал болып табылады. Экологиялық менеджментті ақпаратпен қамтамасыз ету жүйесі ретінде экологиялық есептің болмағанынша, біз экологиялық зиянды бағалай алмаймыз. Басшылықты ақпаратпен қамтамасыз етудегі тапшылық – бұл экологиялық есептің жоқ болуының салдары, бұл мәселе арнайы әдебиетте аса қарастырылмаған.

Н.А. Мукинбаеваның зерттеулерінде, экологиялық есеп түсінігінің экономикалық-экологиялық теория мен тәжірибеде, білімнің кешенді

құрастырылған жүйесі түрінде қорытынды түсінік пен қисынды аяқталуы әлі де жоқ екендігі белгіленген.

Жаңа тәсілдемеге сәйкес, есеп, пайдаланушылар оның негізінде басқарушылық шешімдерді қабылдай алатындай, экономикалық-экологиялық ақпаратты теңдестіру, өлшеу және коммуникация үдерістерін біріктіруі тиіс деп автор белгілеп өткен. Кәсіпорындағы экологиялық есептің жүйесіне үш негізгі құрамдас бөлікті енгізуді ұсынды:

- экологиялық міндеттемелердің есебі;
- экологияға бағдарланған есеп;
- экологиялық аудит.

Автордың пікірінше, экологиялық бухгалтерлік есептің жүйесін «басқарушылық-экологиялық есептің жүйесінде» жазып санау қажет, өйткені экологиялық есептің жүйесінде алынған ақпарат экологиялық менеджментпен басқару шешімдерін қабылдау кезінде қажет.

А.И. Белаусов былай деп жазды: «Экологиялық есеп – заттай және құндық көрсеткіштер негізінде қоршаған ортаның жағдайы туралы деректер мен ақпаратты анықтау, ұйымдастыру, реттеу және ұсыну үшін қолданылуы мүмкін жүйе. Есептің барлық жүйелері секілді қағидаларға негізделген экологиялық есептің жүйесі табиғи мұраның жағдайы мен серпіні, экономика мен қоршаған орта және профилактикалық шараларға жұмсалатын шығыстардың арасындағы өзара әрекеттер, қоршаған ортаны қорғау мен экологиялық зиянды өтеу туралы объективтік көріністі ұсынады»

Е.В. Ильичева Киота хаттамасының нақты сипатына сәйкес бухгалтерлік экологиялық есептің ең сәтті анықтамасы ретінде: «Кәсіпорындағы экологиялық бухгалтерлік есебі – бұл экологиялық шығындар мен экологиялық міндеттемелерді жоспарлау, болжау, бақылау мен талдау мүмкіндігін қамтамасыз ететін релеванттық ақпаратты анықтау, өлшеу, тіркеу, жинақтау, жалпылау және дайындау жүйесі» деген анықтаманы санайды [15].

Біздің ойымызша, басқарушылық экологиялық есепті бір мәнді түрде қабылдау қажет.

Бүгінгі таңда табиғатты қорғау шығындарын есепке алу мәселесінің мәні, олардың жеке бап түрінде ажыратылмауы, шығындарды қандайда бір баптарға енгізу біркелкілігінің жоқтығы болып табылады, сондықтан экологиялық есеп пен аудиттің даму негіздерін әзірлеу, дағдарыстық құбылыстарды болдырмау үшін әлеуметтік-экономикалық маңыздылығын білдіреді.

Қоршаған ортаны қорғау шығындарының жалпы көлемі мен құрылымын бағалау сұрақ-

тарында бүгінгі таңда бір пікір жоқ. Сол мезетте бұл тарап экологиялық, экономикалық және есептік саясатта маңызды фактор болып табылады. Есептік тәжірибені ескере отырып, экологиялық мақсатта жұмсалатын шығындардың негізгі топтары мен түрлері мынандай болуы мүмкін:

1. Қоршаған ортаны қорғауға кәсіпорындардың ағымдағы шығындары. Бұл жағдайда ағымдағы экологиялық шығындар деп табиғатты қорғау мақсатындағы негізгі қорларды қамту мен пайдалану шығындарын түсінуге болады.

2. Табиғатты қорғау мақсатындағы негізгі қорлардың күрделі жөндеу шығындары.

3. Қоршаған ортаны қорғау шараларына капиталды қаржы салу мен табиғи қорларды тиімді пайдалану.

4. Айрықша қорғалатын табиғи аумақтарды ұстау шығындары.

5. Қоршаған ортаны қорғау саласындағы ғылыми зерттеулер мен табиғи қорларды тиімді пайдалану шығындары.

6. Қоршаған ортаны қорғау бойынша мемлекеттік органдарды қамтамасыз ету мен қызметі шығындары.

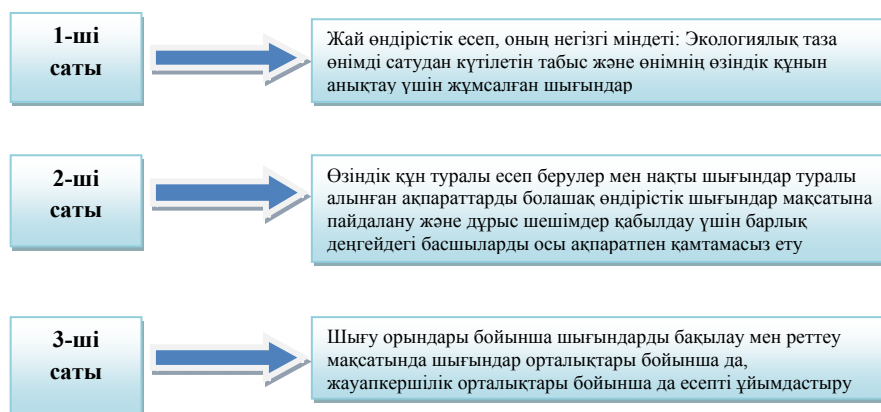
7. Экологиялық мамандық бойынша мамандарды даярлау шығындары.

8. Экологиялық төлемдер, жер мен су ресурстарын пайдалану үшін төлемақы шығындары.

9. Өндірісті, жерді, шикізат пен дайын өнімді экологиялық қауіпсіздігін тексеру мақсатында сертификаттау бойынша сараптау-аудиторлық қызметтер шығындары. Заманауи әлемде бүкіл ғаламда жануарлардың, өсімдіктердің жекелеген түрлерінің, су қоймаларының жойылуынан бастап адам нәсілінің азғындаушылыққа ұшырау қаупіне дейін қамтитын көптеген экологиялық мәселелер бар. Оның себебі экологияға зиян келтіру арқылы экономиканың дамуы болып табылады. Осыған орай, экологиялық зиянды өтеу бойынша шығындар жұмсалады. Ал бұл шығындарды ескеру қажет, ол үшін экологиялық шығындарды басқару сатыларын қолданамыз (2-сурет).

Сонымен қатар бухгалтерлік шоттарды белгілеу арқылы шығындардың сыныптамасы топтастырылуы қажет. Осыдан, шығындардың экологиялық есебінің әдістемесін әзірлеу қажеттілігі туындайды.

Басқарушылық экологиялық есептің әдістемесін ұсына отырып, біз, бухгалтерлік шотты енгізе отырып, экологиялық есеп берудің стандарттарын әзірледік. Біздің ойымызша, шығындарды 4 топ бойынша құру қажет (3-сурет).

2-сурет – Экологиялық таза өнімнің шығындарын басқару сатылары

Кейбір ғалымдардың ойларынша, табиғатты қорғау қызметінде басқарушылық есепке орталық орын берілген, бірақ шығындардың экологиялық есебінің әдістемесін құру қажет.

Экологиялық есеп әдістемесінің құрылуы экологиялық менеджмент үшін қажетті ақпаратты ұсынуға және қажетті ақпараттық жүйенің қорын құруға ықпал етеді. Ақпараттық жүйенің қоры қазіргі таңда және болашақта қоршаған ортаны, халықтың денсаулығын сақтау мәселелерінің шешілуін қамтамасыз ететін экологиялық қауіпсіз өнімді өндіруге ықпал етеді.

Осыған орай, шығындардың дәстүрлі есебімен қатар шығындардың экологиялық есебін жеке ұйымдастыру қажет. Объективтік сипатына қарай экологиялық есептің объектісі шығындардың дәстүрлі есебінің объектісінен ерекшеленеді.

Экология мен потенциалдық міндеттерге жаратылған шығындардың қаржылық есептің саласындағы қазіргі бастамалар экологиялық есепке қарағанда ақпаратты ашу жөнділігін бірте-бірте мойындаумен байланысты және бар стандарттар қосымша мәліметтерді беру арқылы кеңейту мен талдап тексеруді қажетсінеді. Экологиялық есеп беру бүгінгі таңда кәсіпорындардың экономикалық дамуының маңызды тұрақты элементі болу керек, себебі ол қоғамға қоршаған ортаны қорғауда өзінің әрекеттерінің дайындығының көрсеткіші ғана емес, сол әрекеттердің нәтижесі болу керек.

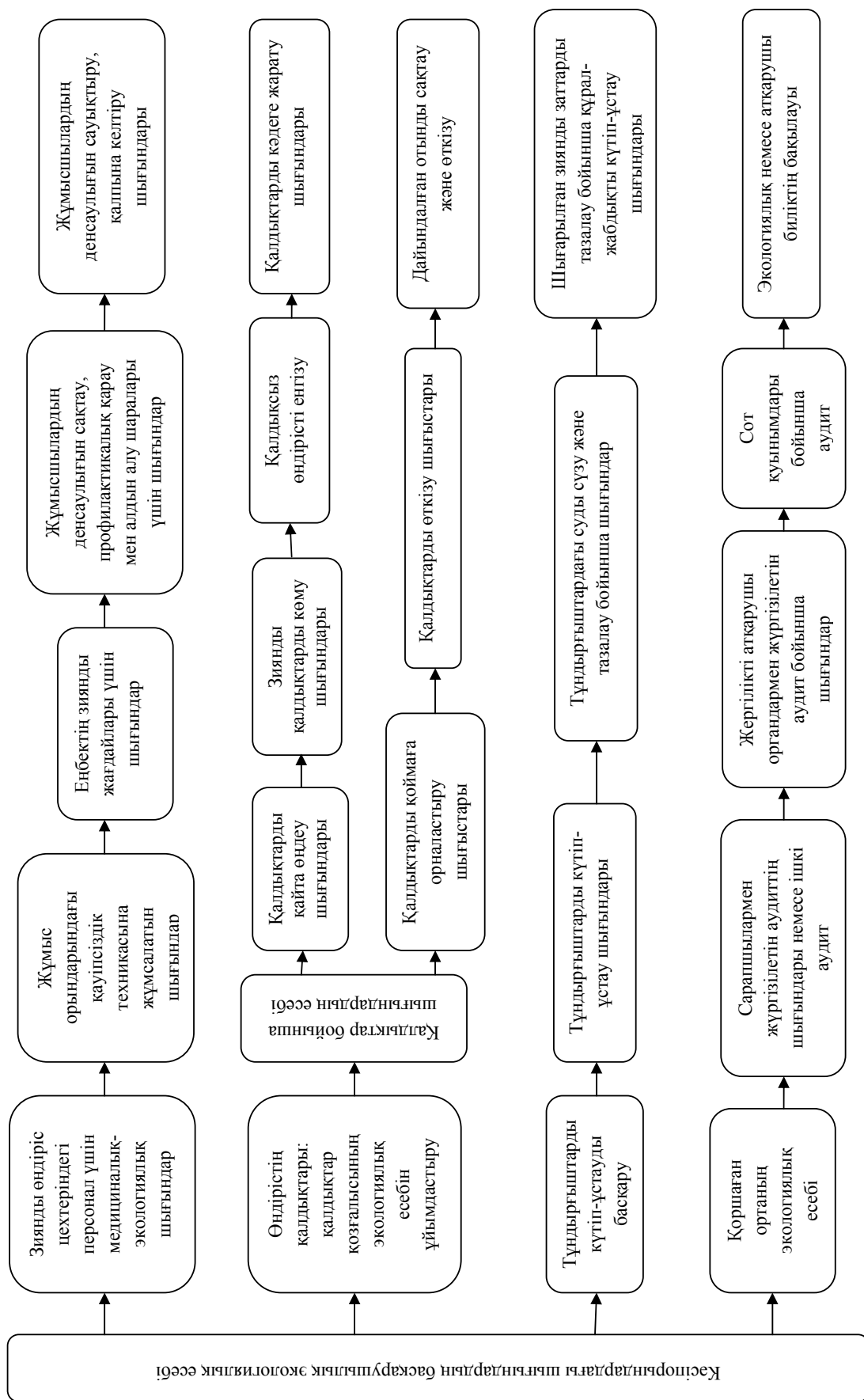
Бүгінгі күні, табиғатты қорғау қызметіндегі экологиялық есепті ұйымдастыруда Қазақстан Республикасының экономика салалары бойынша есеп және есеп берудің құрастырылған жүйесі қажет, өйткені экология мәселелері барлық салада – өнеркәсіпте, құрылыста, көлікте, аграрлық салада және т.б. салаларда орын алады.

Әрбір сала үшін экологиялық есептің құрастырылған әдістемесі қажет.

Әрбір салада келесі аталғандарды әзірлеу қажет:

- біріншісі – экологиялық таза өнімді өндіруші үшін жұмсалатын шығындардың есебі;
- екіншісі – еңбекті қорғау және техника қауіпсіздігін қамтамасыз ететін;
- үшіншісі – құрал-жабдықтың тозуымен, экологиялық тәуекелді болдырмаумен байланысты шығындардың есебі;
- төртінші – ресурсты-энергияны тұтынуды қысқарту;
- бесіншісі – қалдықсыз өндірісті немесе қалдықтардың деңгейін төмендетуді қамтамасыз ету;
- алтыншы – зиянды қалдықтарды қайта өңдей, кәдеге жарату және көму;
- жетіншісі – компанияның шығарған зиянды заттарын тазалау үшін жұмсалатын шығындар;
- сегізінші – жайылым және егістік жерлерді сауықтыруға жұмсалатын шығындар;
- тоғызыншысы қалдықсыз – өндірісті қамтамасыз ету бойынша мамандар мен персоналды оқыту.[16]

Жоғарыда айтылғандардан жалпы тұжырымы негізінде болашақтағы экологиялық шығындар (басқа да потенциалды шығындар сияқты) алдындағы мезгілдерде болған оқиғалар мен болжалды оқиғалардың нәтижесі болып табылады, солардың салдарынан кәсіпорын қызметінің қаржылық көрсеткіштері төмендеуі тиіс. Бұл шығындарды табиғатты қорғау заңнамасының талаптарына сәйкес, кәсіпорынның бұл талаптарды қанағаттандыру немесе айыппұл санкцияларын төлеу дайындығының деңгейін ескере отырып, сонымен қатар өтемақылы және ескертпелі табиғатты қорғау шараларының жүзеге асуының ағымдық және жоспарлық шығындарды ескере отырып анықтайды.

3-сурет – ҚР кәсіпорындарындағы шығындардың басқарушылық экологиялық есебі

Әдебиеттер

- 1 Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. 2014 жылғы 17 қаңтар «Қазақстан жолы – 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ».
- 2 Алшанов Р. А. Казахстан на мировом аграрном рынке: потенциал, проблемы и их решение. – Алматы: Раритет, 2010. – С. 504.
- 3 Тайгашинова К.Т., Сатаев С.А., Лапбаева С.Ш. Тереңдетілген басқарушылық есеп: оқулық. – Алматы: Экономика, 2015. – С.124-133.
- 4 Рустембаев Б. Е. Технико-экономическая оценка технологий и оборудования для переработки сельскохозяйственной продукции [Электронный ресурс] / Б.Е. Рустембаев, Ж. Ш. Нуртаева, Л. Р. Арипова. – Электрон. текстовые дан. // Аль-Пари. – 2007. – №1. – С. 177-178.
- 5 Сатубалдин С.С. Учетные системы транзитной экономики. – Алматы: GAUHAR, 2003. – С.318.
- 6 Тажибаев С.Д. Проблемы организации управления, учета, контроля и аудита природоохранной деятельности (на примере РК). Экономика и управление в нар.хоз-ве.080012 Бухгалтерский учет, контроль, и анализ хоз.деятельности. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора экономических наук. – Бишкек, 2000. – 42 с.
- 7 Белоусов А.И. Особенности учета затрат и активов в экологическом управленческом учете/ А.И. Белоусов// Управленческий учет (статья из номера). – 2005. – №2. – 3 стр.
- 8 Рудольф Штайнер. Питание и сознание / перевод с немецкого Н.В. Маловой. – Калуга: «Духовное познание», 2003. – 248 стр.
- 9 Голошевская И.С., Агафонова О.В. Производство экологически чистой продукции: сегодня и завтра // Молодой ученый. – 2011. – №4. – Т.1. – С. 145-148.
- 10 Грей Р. Экологический учет: введение в основные проблемы // Экологический учет и аудит: Сборник статей / под ред. Л.З. Штейдмана. – М.: ФБК-ПРЕСС, 1997. – С. 25-38.
- 11 Адамс Р. Основные направления развития современного экологического учета // Экологический учет и аудит: Сборник статей / под ред. Л.З. Штейдмана. – М.: ФБК-ПРЕСС, 1997. – С. 164-185.
- 12 Терехова В.А., Васильчук О.И., Петрова А.Ю. Учет затрат на природоохранную деятельность // Экологические проблемы современности: сборник научных статей научно-практического семинара. – Тольятти, 1997. – С. 43-49.
- 13 Энтони Р., Рис Дж. Учет: ситуации и примеры: пер. с англ. / под ред. А.М. Петрачкова. – М.: Финансы и статистика, 1993. – 560 с.
- 14 Welford R. Environmental Strategy and sus-tainable Development. The corporate challenge for 21 St century. – London; New York, 1995. – 356 p.
- 15 Ильичева Е. В. Экологический учет в условиях реализации политики экологической сбалансированности (Текст): автореферат. дис. ... д-ра экон. наук/ Е.В. Ильичев. – Орел: ГОУ ВПО «Орловский государственный технический университет», 2010. – 44 с.
- 16 World trade and the environment. International graduate school of management. – Barcelona-Madrid, 1994. – 98 p.

References

- 1 Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. 2014 жылғы 17 қаңтар «Қазақстан жолы – 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ».
- 2 Alshanov R. A. Kazakhstan na mirovom agrarnom rynke: potencial, problemy i ih reshenie. – Almaty: Raritet, 2010. – S. 504.
- 3 Tajgashinova K.T., Sataev S.A., Lapbaeva S.Sh. Tereñdetilgen basqarushylyk esep: oqulyk. – Almaty: Jekonomika, 2015. – S.124-133.
- 4 Rustembaev B. E. Tehniko-jekonomicheskaja ocenka tehnologij i oborudovaniya dlja prerabotki sel'skohozjajstvennoj produkcii [Jelektronnyj resurs] / B.E. Rustembaev, Zh. Sh. Nurtaeva, L. R. Aripova. – Jelektron. tekstovyye dan. // Al'-Pari. – 2007. – №1. – S. 177-178.
- 5 Satubaldin S.S. Uchetnyye sistemy tranzitnoj jekonomiki. – Almaty: GAUHAR, 2003. – S.318.
- 6 Tazhibayev S.D. Problemy organizacii upravleniya, ucheta, kontrolja i audita prirodoohrannoj dejatel'nosti (na primere RK). Jekonomika i upravlenie v nar.hoz-ve.080012 Buhgalterskij uchets, kontrol', i analiz hoz.dejatel'nosti. Avtoreferat dissertacii na soiskanie uchenoj stepeni doktora jekonomicheskix nauk. – Bishkek, 2000. – 42 s.
- 7 Belousov A.I. Osobennosti ucheta zatrat i aktivov v jekologicheskom upravlencheskom uchete/ A.I. Belousov// Upravlencheskij uchets (stat'ja iz nomera). – 2005. – №2. – 3 str.
- 8 Rudol'f Shtajner. Pitanie i soznanie / perevod s nemeckogo N.V. Malovoj. – Kaluga: «Duhovnoe poznanie», 2003. – 248 str.
- 9 Goloshevskaja I.S., Agafonova O.V. Proizvodstvo jekologicheskix chistox produkcii: segodnja i zavtra // Molodoj uchenyj. – 2011. – №4. – Т.1. – S. 145-148.
- 10 Grej R. Jekologicheskij uchets: vvvedenie v osnovnyye problemy // Jekologicheskij uchets i audit: Sbornik statej / pod red. L.Z. Shtejdmana. – M.: FBK-PRESS, 1997. – S. 25-38.
- 11 Adams R. Osnovnyye napravleniya razvitiya sovremennogo jekologicheskogo ucheta // Jekologicheskij uchets i audit: Sbornik statej / pod red. L.Z. Shtejdmana. – M.: FBK-PRESS, 1997. – S. 164-185.
- 12 Terехova V.A., Vasil'chuk O.I., Petrova A.Ju. Uchet zatrat na prirodoohrannuju dejatel'nost' // Jekologicheskix problemy sovremennosti: sbornik nauchnyh statej nauchno-prakticheskogo seminar. – Tol'jatti, 1997. – S. 43-49.
- 13 Jentoni R., Ris Dzh. Uchet: situacii i primery: per. s angl. / pod red. A.M. Petrachkova. – M.: Finansy i statistika, 1993. – 560 s.
- 14 Welford R. Environmental Strategy and sus-tainable Development. The corporate challenge for 21 St century. – London; New York, 1995. – 356 p.
- 15 Il'icheva E. V. Jekologicheskij uchets v uslovijah realizacii politiki jekologicheskox sbalansirovannosti (Tekst): avtoreferat. dis. ... d-ra. jekon. nauk/ E.V. Il'ichev. – Orel: GOU VPO «Orlovskij gosudarstvennyj tehniceskij universitet», 2010. – 44 s.
- 16 World trade and the environment. International graduate school of management. – Barcelona-Madrid, 1994. – 98 r.